

Д.В. Борисовський, здобувач,[†]
Харківський національний технічний університет
сільського господарства ім. П. Василенка

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СУТНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦТВА У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Постановка проблеми. У світовій та вітчизняній економічній науці підприємництво розглядається як основа розвитку економіки та забезпечення матеріального добробуту населення. Поряд із землею, працею і капіталом підприємництво є четвертим фактором відтворення і одержання позитивних економічних результатів різних суб'єктів господарювання. У цілому науковими дослідженнями охоплено значне коло питань щодо розвитку підприємництва. З огляду на необхідність системного аналізу підприємництва у сільському господарстві необхідно проаналізувати змістовність понятійного апарату, яким оперує теорія підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти підприємництва вивчалися такими вітчизняними та зарубіжними вченими як Т.Д. Іщенко, В.К. Збарський, П.Т. Саблук, В.Г. Андрійчук, Р. Кантільон, Ж.Б. Сей, А. Сміт, А. Маршал, Й. Шумпетер, Ф. Хаск, П. Дракер, Р. Коуз та ін. Незважаючи на досить високий рівень розробки проблем функціонування та розвитку підприємництва, залишається чимало дискусійних питань, зокрема щодо його сутності та специфічних особливостей у сільському господарстві.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення підходів щодо ідентифікації підприємництва та авторське визначення дефініції «сільськогосподарське підприємництво».

Виклад основного матеріалу дослідження. При узагальненні теоретичних аспектів підприємництва виділяють «три хвилі» його розвитку. «Перша хвиля», що виникла ще в XVIII ст., була пов'язана з концентрацією уваги на несенні підприємцем ризику. «Друга хвиля» у науковому осмисленні підприємництва пов'язана з виділенням інноваційності як його основної відмітної риси. «Третя хвиля» відзначається зосередженням уваги на особливих особистісних якостях підприємця (здатність реагувати на зміни економічної і суспільної

[†] Науковий керівник – Маренич Т.Г., д-р екон. наук, професор

ситуації, самостійність у виборі і прийнятті рішень, наявність управлінських здібностей) і на ролі підприємництва як регулюючого початку в економічній системі, що врівноважує. Нинішній етап розвитку теорії підприємницької функції можна віднести до «четвертої хвилі», поява якої пов'язана з перенесенням акценту на управлінський аспект в аналізі дій підприємця, а отже, – з переходом на міждисциплінарний рівень аналізу проблем підприємництва [1, с. 33].

Вирішальне значення для розвитку сучасного підприємництва мають положення праць класиків економічної думки про підприємництво і підприємців. Учені-економісти XVIII–XIX ст. дали науково-практичне визначення сутності та ролі підприємців в економічній діяльності. Вже на початку XIX ст. в їхніх працях виділяються економічні, організаційні та психологічні ознаки підприємництва, які пізніше трансформуються в його основні функції. Тоді ж, в XIX ст., учені-економісти вказували на інноваційний характер підприємництва. Цей напрям широко досліджувався особливо у другій половині XX ст.

Сучасні науковці теж постійно поповнюють поняття «підприємництво» елементами нового змісту. Так, Іщенко Т.Д. виділяє такі найважливіші функції підприємництва: новаторську, організаційну, господарську, соціальну та особистісну, і за всебічною характеристикою основних функцій дає комплексне визначення його сучасної сутності. Підприємництво – це самостійна організаційно-господарська новаторська діяльність на основі використання наявних можливостей для випуску нових товарів або послуг, відкриття нових джерел сировини, ринків збуту тощо з метою отримання прибутку та самореалізації власної мети [2, с. 35-36].

В.К. Збарський стверджує, що підприємництво – це система функціонування суб'єктів ринку на основі демократичних форм економічної діяльності у будь-якій сфері відкритої економіки з метою забезпечення зайнятості й доходу для суб'єкта і для суспільства та яка пов'язана з певним ризиком [3, с. 89]. На думку І.В. Гончарук підприємництво – це діяльність з метою отримання прибутку, яка передбачає ризик, економічну відповідальність і новаторство, ефективне поєднання ресурсів [4, с. 127].

Колектив учених підприємництво розглядає як самостійну ініціативу, як законну, систематичну, новаторську, ризиковану діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, торгівлі з метою одержання прибутку і задоволення суспільних потреб [5, с. 216].

В.Г. Андрійчук трактує підприємництво як сучасну форму господарювання [6, с. 32], Корольов В. – як метод господарювання [7]. А

Т.Д. Іщенко називає підприємництво якісно новим ефективним типом ведення господарства, яке потребує прогресивних способів, прийомів, методів ведення та конкретного власника, господаря виробництва [2, с. 41].

На думку М.Г. Лапусти, А.Г. Поршнева, Ю.Л. Старостіна, Л.Г. Скамай підприємництво представляє собою вільне економічне господарювання у різних сферах діяльності (крім заборонених законодавством), яке здійснюється суб'єктами ринкових відносин з метою задоволення потреб конкретних споживачів і суспільства у товарах (роботах, послугах), одержання прибутку (доходу), необхідних для саморозвитку власної справи (підприємства) і забезпечення фінансових зобов'язань перед бюджетами та іншими господарюючими суб'єктами [8, с. 26].

Підприємницька діяльність здійснюється в ринковому середовищі, через механізми ринку. Важливу роль відіграє законодавче визначення правил гри і можливостей займатися підприємницькою діяльністю, тобто інституційний аспект здійснення підприємництва. Відповідний порядок взаємодії суб'єктів господарювання формується під впливом базисних (власність, праця, конкуренція, влада) та похідних (управління, регулювання, підприємництво, кооперація та ін.) інститутів. Тому важливими характеристиками ідентифікації підприємництва, крім ризикованості, інноваційності, наявності підприємницьких здібностей і рис у людини є інституційна оформленість, тобто відповідність інституційним умовам [9].

Господарський кодекс України (ст. 42) так трактує підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, яка здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів і одержання прибутку [10]. Тобто підприємництвом є господарська комерційна діяльність. Господарську діяльність можуть здійснювати фізичні особи – підприємці та юридичні особи.

З вищенаведеного випливає, що у наукових публікаціях сутність підприємництва трактується як: особливий вид людської діяльності; явище і процес; метод (тип, форма) господарювання; особливі риси людини – підприємець; тип економічного мислення; економічний інститут. Спільною ж ознакою поглядів вчених щодо дефініції «підприємництво» є обов'язкова наявність ринкового, конкурентного середовища та суб'єкта підприємництва, який систематично впроваджує нововведення. Основним суб'єктом підприємницької діяльності є підприємці й менеджери.

Необхідно відзначити, що на підприємництво у сільському господарстві впливають особливості здійснення сільськогосподарської

діяльності та першочерговість уваги до аграрного сектору з боку держави. На даному етапі сільське господарство може стати локомотивом розвитку національної економіки, дати імпульс інвестиційному, технологічному та соціальному піднесенню в країні. Аграрний сектор повинен забезпечити продовольчу безпеку держави, стабільність національного ринку продукції сільського господарства та продовольства, активну участь у вирішенні світової проблеми голоду [11, с. 6]. Сільське господарство є багатофункціональним. Сільськогосподарське виробництво слід розглядати не тільки з точки зору його корисності для суспільства. Аграрна галузь має величезну соціальну значимість, як: економічна база для забезпечення життєдіяльності третини населення країни; незамінний виробник продуктів харчування і сировини для промисловості. Галузь дає змогу організувати близько 10 робочих місць, а вироблена 1 гривня – одержувати понад 12 гривень продукції в інших галузях; сільські території є місцем оздоровлення, а сільське населення – оберегом національних звичаїв і традицій [12, с. 4].

Під час реформування колективних господарств їх виробнича база була фактично знищена, зруйнована. Нові агроформування почали займатися вирощуванням високорентабельних культур – це зернові, соя, соняшник, ріпак. Дуже скоротилося вирощування трудомістких культур – цукрових буряків, овочів. Тваринництво зазнало суттєвого скорочення поголів'я і стало хронічно збитковою галуззю, у третини господарств воно ліквідовано. Все це призвело на селі до масового безробіття. Значна частина економічного активного населення, яка мала відповідну професійну підготовку (механізатори, агрономи, інженери, будівельники, вчителі, лікарі), виїхала в міста у пошуках роботи. Середньомісячна номінальна зарплата в сільському господарстві становить в 2012 р. 68,6 % від зарплати в економіці, 59,3 % – у промисловості, 59,8 % – на транспорті й у зв'язку [13, с. 32]. Якщо в 2010 р. вона сягала 1467 грн, в 2011 р. – 1853 грн, то в 2012 р. – 2077 грн або зросла на 41,6 %. Проте реальна зарплата є набагато нижчою. Якщо раніше надзвичайно гостро стояло питання закріплення на селі чоловіків, здатних до професійного росту, то тепер воно більшою мірою стосується представників жіночої статі. Так, тільки у 2011 р. з сільської місцевості вибуло 90435 чоловіків і 114459 жінок [14, с. 422]. Все це негативно позначилося на демографічній ситуації, призводить не тільки до погіршення економічної ситуації, обезлюдненню сіл, але й до деградації тих, хто залишається.

Несприятлива демографічна ситуація на селі, депопуляція, незадовільні соціально-економічні умови спричинили вимирання багатьох населених пунктів, руйнування поселенської мережі. Щорічно з карти

України зникає приблизно 20 сіл, у багатьох із них залишилось менше 100 жителів. А в Харківській області нараховується не менше 40 сіл, де проживають від 1 до 10 осіб [15, с. 22].

Ситуація, яка склалася на селі, вимагає рішучих дій з боку державних органів, об'єднання зусиль бізнесу і влади. Передусім необхідно вжити заходів щодо зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства, поліпшення інфраструктури, підвищення рівня життя населення, матеріального забезпечення, створення необхідних умов праці, побуту, відпочинку, культури.

Переважає більшість керівників новостворених агроформувань, які взяли в оренду земельні ділянки селян, фермерські господарства відмовляються виділяти кошти на соціальну сферу, а місцеві органи влади, на яких покладено фінансування, неспроможні цього забезпечити через відсутність коштів і мізерність своїх бюджетів. У результаті в сільській місцевості обмежений доступ до закладів освіти, медичного, побутового, житлово-комунального, транспортного обслуговування, інформаційного простору.

Знайти компроміс між економічними, соціальними і екологічними інтересами підприємств, суспільства в цілому та громадянина зокрема дозволить впровадження світових стандартів корпоративної соціальної відповідальності. Соціальна відповідальність на підприємстві є ключовим елементом, який може об'єднати людей-учасників виробничого процесу та суспільства в єдиний соціальний організм [16, с. 17].

Як відомо, сільськогосподарське виробництво здійснюється на земельних ділянках. Ще К. Маркс і Ф. Енгельс прийшли до висновку про унікальність землі, оскільки її як засіб виробництва неможливо відтворити, а отже розширити (на відміну від заводів і фабрик або інших промислових підприємств). Тому раціональне використання землі – запорука успішного аграрного підприємництва в Україні, що потребує науково обґрунтованого підходу в різних формах господарювання. Інноваційна модель економіки орієнтується на інтенсивний підхід до використання землі, що передбачає широке застосування засобів хімізації. Використання інтенсивних хімізованих агротехнологій призвело до часткового спотворення мікробіоти ґрунту, зниження врожайності, зменшення вмісту гумусу в ґрунті, забруднення продукції хімічними поллютантами [17, с. 46].

Однак події останніх років, зокрема поширення деяких хвороб сільськогосподарських тварин, змусили аграрних виробників у розвинутих країнах, наприклад Великобританії, переглянути ставлення до інтенсивних технологій. За результатами дослідження вчених, широке використання стимуляторів росту рослин і тварин можуть бути причиною появи деяких

патологій людини, тому переглядається підхід до виробництва аграрної продукції в бік наближення її до натуральних компонентів. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції в найближчій перспективі зумовлюватиметься не кількісними, а якісними показниками [18, с. 60-61]. Саме це повинно бути орієнтиром для розвитку підприємництва в АПК.

На шляху інноваційного розвитку соціально спрямованого агропромислового виробництва слід зробити сільське господарство екологоспрямованим. Дедалі більшого поширення набуває органічне виробництво. Основною причиною недостатнього виробництва екологічно чистої продукції є недосконале законодавство стосовно органічного землеробства, відсутність органів сертифікації якості продукції, її маркування, інформаційної підтримки та каналів збуту. Для стимулювання розвитку органічного виробництва прийнято Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [19]. Щоб здійснювати виробництво органічної продукції (сировини) суб'єкт господарювання повинен пройти оцінку відповідності виробництва органічної продукції (сировини), одержати сертифікат відповідності та зареєструватися у Реєстрі виробників органічної продукції (сировини).

Для нашої держави питання екологізації економіки є нагальними, оскільки Україна належить до найбільш забруднених і екологічно проблемних країн. Рівень навантаження на навколишнє природне середовище в Україні в 4-5 разів перевищує аналогічні показники інших країн, за рівнем раціонального використання водних ресурсів і якості води Україна, за даними ЮНЕСКО, займає 95-е місце із 122 країн світу. Стан земельних ресурсів в Україні близький до критичного. На всій території держави спостерігаються процеси деградації земель. Щорічні втрати гумусу складають 0,65 т на 1 га [20, с. 58]. Ґрунти з низьким і дуже низьким вмістом гумусу становлять 44 % обстеженої площі [21, с. 94].

Екологоспрямоване агровиробництво має забезпечити: виробництво екологічно чистої, безпечної для здоров'я людей сільськогосподарської продукції; економічну ефективність і соціальну справедливість; збереження земельних угідь і охорону навколишнього природного середовища.

Глибоке дослідження теоретичних аспектів сутності підприємництва у цілому та його особливостей в аграрній сфері дає підстави дати таке авторське визначення цієї дефініції. На нашу думку, сільськогосподарське підприємництво являє собою незалежну, самостійну, систематичну, інноваційну економічну діяльність, що ґрунтується на власному інтересі й

ризик, максимальному використанні природно-біологічних складових агроценозу у поєднанні з комплексом заходів щодо економічно, соціально та екологічно доцільного виробництва сільськогосподарської продукції.

Висновки. Погляди вітчизняних і зарубіжних вчених на підприємництво характеризуються розбіжністю точок зору. При цьому вчені одностайні в тому, що підприємництво є складним явищем, яке включає підприємницьку діяльність, підприємницьке середовище і особистісні характеристики підприємця.

Підприємництво в аграрній сфері, враховуючи складну ситуацію на селі, повинно орієнтуватися на знаходження компромісу між економічними, соціальними і екологічними інтересами підприємств, суспільства у цілому та населенням шляхом впровадження стандартів соціальної відповідальності. На шляху інноваційного розвитку соціально спрямованого агропромислового виробництва слід більше уваги приділяти екологоспрямованості сільського господарства. У запропонованому визначенні дефініції «сільськогосподарське підприємництво» підкреслюються всі сучасні аспекти діяльності господарюючих суб'єктів в аграрній сфері.

Бібліографічний список: 1. Михайлов М.Г. Організація бухгалтерського обліку на підприємствах малого бізнесу: навч. посібник / М.Г. Михайлов, Л.І. Полятикіна, О.П. Славкова. – К.: Центр навч. л-ри, 2008. – 320 с. 2. Підприємницька діяльність та агробізнес: підручник / за ред. М.М. Ільчука, Т.Д. Іщенко. – К.: Вища освіта, 2006. – 543 с. 3. Збарський В.К. Розвиток малого підприємництва як одна із передумов зайнятості сільського населення / В.К. Збарський // Агроінком. – 2006. – № 2. – С. 88-94. 4. Гончарук І.В. Розвиток підприємницької діяльності у виробництві біопалива: теоретичний аспект / І.В. Гончарук // Економіка АПК. – 2013. – № 6. – С. 126-129. 5. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва (посібник у питаннях і відповідях) / За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 1999. – 532 с. 6. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 779 с. 7. Королев В. Феномен підприємництва / В. Королев // Российский экономический журнал. – 1992. – № 4. – С. 134-141. 8. Предпринимательство: ученик / [М.Г. Лапуста, А.Г. Поршнева, Ю.Л. Старостин, Л.Г. Скамай]; под. ред. М.Г. Лапусты. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 448 с. 9. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: [монографія] / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с. 10. Господарський кодекс України від 16.01.2003р. №436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. 11. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки (на період до 2020 року) (Проект). – К., 2012. – 16 с. 12. Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3-15. 13. Сільське господарство України за 2012 рік: Статистичний збірник / За ред. Н.С. Власенко. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 403 с. 14. Населення України за 2011 рік: Демографічний щорічник / Відп. за вип. Г.М. Тимошенко. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 444 с. 15. Рябоконт В.П. Вплив соціально-економічних чинників на стабілізацію кадрів у сільському господарстві / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 21-24. 16. Степанова О.В. Наукові підходи до формування сутності соціальної відповідальності підприємств / О.В. Степанова, Н.В. Олійник // Вісн. Сумськ. нац. аграр. ун-ту. Сер. «Економіка та менеджмент». – Вип. 12 (38), 2009. – С. 16-26. 17. Іванишин В.В. Еколого-економічні аспекти застосування агроекотехнології виробництва конкурентоспроможної екологічно чистої продукції / В.В. Іванишин, В.С. Торгоня, М.С. Околот // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 46-49. 18. Кулаєць М.М. Інновації у розвитку підприємництва в аграрній сфері / М.М. Кулаєць, М.Ф. Бабієнко, О.Д. Витвицька, П.М. Музика, Є.А. Бузовський, В.А. Скрипниченко // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 55-56. 19. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 03.09.2013р. №425-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18/page>. 20. Владимиров Д. Чисть имя / Д. Владимиров // Бизнес. – 2012. – № 47. – С. 57-58. 21. Попова О.Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014-2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України / О.Л. Попова // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 89-96.

Борисовский Д.В. Теоретические аспекты сущности предпринимательства в сельском хозяйстве. Рассмотрены теоретико-методические аспекты предпринимательства и его специфические особенности в аграрной сфере. Дается определение дефиниции «сельскохозяйственное предпринимательство».

Borisovskiy D. Theoretical aspects of essence of enterprise are in agriculture. Considered theoretical and methodical aspects of enterprise and his specific features in an agrarian sphere. Authorial determination of definition is given «agriculture enterprise».

